

Α

Εἶνε φαινόμενον παράδοξον καὶ ἀληθῶς δυσεξήγητον ὅτι ἡ Κρήτη, ἡ μεγίστη καὶ πολεμικωτάτη τῶν Ἑλληνικῶν νήσων, ἐλάχιστον διεδραμάτισε μέρος ἐν τῇ μεγάλῃ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀνελιξει ἀπ' αὐτῶν τῶν Τρωϊκῶν μέχρι τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἄλλ' οἱοὶ δὴ τινες καὶ ἂν εἶνε οἱ λόγοι τοῦ ἱστορικοῦ τούτου φαινομένου, αὕτῃ ἡ ἱστορία, ὥσει ἀποζημιούσα τὴν παλαιὰν ἀφάνειαν τῶν μεγαθύμων Κρητῶν, ἐπεφύλαξεν αὐτοῖς θέσιν ἐξοχωτάτην εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους· ὥστε κυρίως εἰπεῖν ἡ Κρητικὴ ἱστορία συγκεντροῖ πᾶσαν τὴν γνωστὴν δρᾶσιν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς κατὰ τὴν λεγομένην μεσαιωνικὴν περίοδον. Ἡ ἱστορία αὕτη, ἀντιπροσωπευομένη ὑπὸ μεγάλῃ σειρᾷ χρονογράφων καὶ ἀπειραρίθμων συγχρόνων ἐγγράφων, προώρι-
 σται νὰ διαφωτίσῃ ἡμέραν τινὰ αὐτῶν τὸν ἐντελῶς ἀγνοούμενον ἐσω-
 τερικὸν βίον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, δηλαδὴ πῶς τοῦτο ἔζησεν, ἐπολι-
 τεύθη καὶ ἐσώθη κατὰ τὸν μέγαν ἐκείνον χεῖμαρρον ὅστις παρέσυρε
 καὶ κατέπνιξε μέγιστα καὶ πολεμικώτατα γένη, πῶς ἡσπᾶσθη τὸ
 νέον θρήσκευμα καὶ τίς ὁ ἀπόστολος Τίτος, ὁ ἐκ Μίνως γενεαλογού-
 μενος καὶ κατὰ τὴν ἑβραϊοκρητικὴν παράδοσιν πρῶτος προσωπικῶς
 γνωρίσας ἐν Παλαιστίνῃ τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, τίνα τὰ μετὰ τοῦ
 Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Κάρπου ἐορτασθέντα
 Κρητικὰ Ἰᾶρια, πῶς διεμρφώθη τὸ πρῶτον ἐν Κρήτῃ διὰ τοῦ
 ἀρχιεπισκόπου Ἀνδρέου ἢ εἰς τὸν μυστηριώδη Ἰωάννην Δαμασκηνὸν
 καὶ τὸν μυστηριωδέστερον αὐτοῦ θετὸν ἀδελφὸν Κοσμᾶν κακῶς ἀπο-
 διδομένη ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ μετὰ τῶν θεατρικῶν ἀντιφώνων,
 εἰρμῶν καὶ κανόνων, ποίαν σχέσιν ἔχει ἡ Κρητικὴ ἀγιογραφία πρὸς
 τὴν παλαιὰν ζωγραφικὴν, πότε καὶ πῶς ἀνεδείχθη τὸ δημοτικὸν Ἑλ-
 ληνικὸν θέατρον, μετὰ τῶν Ἀθηναϊκῶν ἐποποιικῶν τοῦ Ἐρωτοκρίτου,

Adm. 20th 1908

ἡ νόσος οὐκ ἦν ὄντως «λοιμός», ἀλλ' ἐπιδημία, ἣν ὁ ῥηθεὶς ἐκδότης γενικεύσας τὰ μερικά αὐτῆς καὶ σπάνια συμπτώματα καὶ ἐγκαταμί-
 ξας ἐπὶ τὸ φοβερώτερον καὶ πολλὰ ψεύδη, μετεσκευάσεν εἰς «λοιμὸν»
 δεινόν τε καὶ ἀποτρόπαιον. Ἀναμφιβόλως δὲ εἴχομεν ἂν μαρτυρίας τινὰς
 καὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων περὶ τῆς ἀνακριθείας τῆς παρὰ Θουκυδίδην περι-
 γραφῆς τῆς ἐπιδημικῆς ἐκείνης νόσου ἐν τοῖς ἱστορικοῖς ἢ τοῖς κριτι-
 τικοῖς συγγράμμασι τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων, εἰ διεσφύζοντο ταῦτα.
 Κατὰ γὰρ τὸν Ἰώσηπον ὑπῆρχόν τινα τοιαῦτα, ἐν οἷς κατηγορεῖτο ὁ
 Θουκυδίδης ὡς ψευδόμενος ἐν πολλοῖς τῶν ἱστορημένων αὐτῷ. Ἐν
 τῷ κατ' Ἀππίωνος γὰρ λόγῳ αὐτοῦ γράφει τὰδε «Πολλὰ δὲ καὶ Θου-
 κυδίδης ὡς ψευδόμενος ὑπὸ τινων κατηγορεῖται, καίτοι δοκῶν ἀκρι-
 βεστάτην καθ' αὐτὸν ἱστορίαν συγγράφων». Δυστυχῶς δ' ὅμως οὐκ ὀνο-
 μάζει τίνες ἦσαν οἱ κατηγορήσαντες τοῦ Θουκυδίδου· καὶ ἀληθὲς μὲν
 ἐστὶν ὅτι ἐν τῇ ῥηθείᾳ συγγραφῇ ὁ Ἰώσηπος ζητεῖ κατηγορῆσαι ὑπ'
 ἐθνικοῦ φανατισμοῦ ἀγόμενος τῶν Ἑλλήνων ὡς ἀνακριδῶς συγγρα-
 ψάντων λαμβάνων τὸ ἐπιχείρημα ἐκ τοῦ πολλάκις διαφωνεῖν αὐτοὺς
 πρὸς ἀλλήλους, ἀλλὰ πάλιν φαίνεται ἡμῖν ἀδύνατον πλάσαντα αὐτὸν
 γράψαι ὅλως ἀνυπάρκτους κατηγορίας· εἰ γὰρ μηδεὶς κατηγοροῦσε τοῦ
 Θουκυδίδου ἢ τοῦλάχιστον ἀντέλεξεν αὐτῷ ἐπ' ἀνακριβείᾳ ἐξιστορή-
 σει γεγονότων τινῶν, ἦν εὐκολώτατον παντὶ συγγράφῳ αὐτοῦ Ἑλλήνι
 ἀποκρίνασθαι ὅτι ὁ ψευδόμενος ἦν ὁ Ἰώσηπος καὶ οὐχ ὁ Θουκυδίδης.
 Πλὴν δὲ τούτου ὁ Ἰώσηπος ἦν ἀνὴρ χαρακτηρῶς προφυλακτικοῦ καὶ
 οὐκ ἂν ἐξέθηκεν ἐαυτὸν τοιαύτῃ βεβαιοτάτῃ καὶ ἀναντιρρήτῃ κατη-
 γορίᾳ. Ταῦτα μὲν εἰσὶν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰ ὑποβαλλόμενα χωρὶα τῇ
 κρίσει τῶν ἀναγνώστων ἐκ τῶν πολλῶν παρεισάκτων τοῦ Θουκυδί-
 δου καὶ οἱ λόγοι δι' οὓς ἀποφαινόμεθα αὐτὰ ἀδιστάκτως νόθα. Προσ-
 καλοῦμεν δὲ πάντα φιλόλογον τῶν περὶ τὸν Θουκυδίδην ἀσχολουμέ-
 νων, ὅστις ἔχει λόγους ἐναντίους τῶν ἡμετέρων σαφεῖς τε καὶ ἀντι-
 κειμενικοὺς ἐκθεῖναι αὐτούς, ἀλλὰ μὴ δογματικῶς καὶ ὡς ἀπὸ καθέ-
 δρας, ὥσπερ ἐποίησαν οἱ κκ. Franz Müller καὶ Kalinka καὶ Wid-
 mann.

Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον τοῦ 1908 ἔτους.

ΙΩΑΝΝΗΣ Σ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ.

τῆς Ἐρωφίλης, τοῦ Ροδολίνου, τοῦ Γίπαρη καὶ ἄλλων κρητικῶν ἐπυλίων, ἐν οἷς οὐδὲ καὶ μνημονεύεται τὸ ἐπικρατοῦν θρήσκευμα, ποῖος ὁ ἐν Κρήτῃ τιμαριωτισμὸς εἰς ὃν ὀφείλονται τὰ ὀνόματα ἀπειραρίθμων ἐν Ἑλλάδι χωρίων, διατηρούντων ἔτι τὰς ὀνομασίας τῶν παλαιῶν κατόχων ὡς καὶ ἐκκλησιῶν καὶ μονῶν, διότι πᾶσαι ἦσαν ποτε τιμαριωτικὰ φρούρια τῶν μέχρι τοῦ νῦν καλουμένων δεσποτῶν, ἀρχιερέων καὶ μοναχῶν, ποῖος ὁ μυστικὸς Κρητικὸς δαίμων ὁ ἀπειλῶν τὴν Ρώμην, ὃν ψάλλει ὁ Δάντης, τίς ὁ τοῦ Πετράρχου μύστης Ἰωάννης Βαρίλλης ὁ Ἰδαῖος καὶ διατί ἡ Ἑλληνικὴ ἐκκλησία διατηρησασα εἰς τὰ λειτουργικὰ αὐτῆς βιβλία (Τριψίδιον) τὰ κατὰ τῆς Κρητικῆς Λάμπης ἀναθέματα, ἀναθέτει συγχρόνως εἰς Κρήτα θεολόγον, τὸν Ἰωσήφ Βρυέννιον, τὸν τελευταῖον κατὰ τῆς Ρώμης ἀγῶνα, ἐνῶ συγχρόνως εἰς τῶν μαθητῶν τοῦ ἐν Κρήτῃ μαρτυρήσαντος Ἱεροθέου ἀρχιεπισκόπου τῶν Ἀθηνῶν ἀναγορεύεται Πάπας καὶ ὑποθάλλει τὸ τότε καταδιαίρουν τὴν Λατινικὴν ἐκκλησίαν σχίσμα, καὶ ἐν γένει ποίαι αἱ πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς, τοὺς Ἀραβὰς, τοὺς Βενετοὺς καὶ τοὺς Τούρκους σχέσεις τῶν Κρητῶν κατ' ἀναλογίαν, δὲ καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, διότι, ὡς πολλάκις Κρήτες καὶ Πελοποννησικοὶ ἐπανελάθον, ἀν' ἐνός ἐσμὲν Ἑλληνικὸν καὶ μίαν κοινὴν λαλοῦμεν γλῶσσαν.»

Εἰς τὰ γνωστά ταῦτα ζητήματα θὰ διαχύσῃ ἄπλετον φῶς ἡ μέλουσα ἔρευνα τῶν ἐν Βενετίᾳ εὐτυχῶς διασωθέντων Κρητικῶν ἀρχείων, ἂν βεβαίως ἡ τύχη, ἐλεοῦσα τὴν ἡμετέραν ραθυμίαν, παραδώσῃ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους σῶα τὰς εἰς πολλὰς καιρικὰς περιστάσεις ὑποκείμενα ἔγγραφα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον εἶνε παντὸς ἐπαίνου ἄξιοι οἱ φιλόμουσοι ἐρευνηταὶ τῶν ἀρχείων τούτων, συλλέγοντες τὸ ὕλικόν δι' οὗ θ' ἀνεγερθῇ τὸ ἀληθὲς οἰκοδόμημα τῆς μεσαιωνικῆς τῶν Ἑλλήνων ἱστορίας. Ἐν τοῖς πρώτοις δὲ πρέπει εὐγνωμονοῦντες νὰ τιμήσωμεν τοὺς φιλοτίμους Ἰταλοὺς, οἵτινες, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐπικειμένης τῶν Κρητῶν ἐλευθερίας, δίδουσι τὸ ἀξιομίμητον παράδειγμα διὰ τῆς δημοσιεύσεως πολυτιμοτάτου καὶ πολυτελεστάτου Κρητικοῦ μνημείου. Οἱ ὑπὸ τοῦ φιλοπόνου Gerola μέχρι τοῦδε ἐκδοθέντες μεθ' ἡγεμονικῆς πολυτελείας τέσσαρες τόμοι τιμῶσιν οὐ μόνον τοὺς εἰς τὴν Κρήτην διατρίψαντας καὶ μετὰ ζήλου ἀληθῶς ἐπιστιμονικοῦ μελετήσαντας καὶ φωτογραφήσαντας τὰ μεσαιωνικὰ τῆς νήσου μνημεῖα ἀξιωματικούς τῆς Ἰταλικῆς κατοχῆς ἀλλὰ καὶ τοὺς Βενετοὺς εὐπα-

τρίδας τοὺς ἡγεμονικῶς δαπανήσαντας, διδάσκοντας οὕτω καὶ τοὺς παρ' ἡμῖν ἐπιδεικτικῶντας ὀψιπλούτους ὅτι προσὸν καὶ τίτλος ἀληθοῦς εὐγενείας εἶνε ἡ φιλομουσία. Καλὸν δ' ἤθελεν εἶναι ἂν καὶ ἡ ὑπερπλουτοῦσα τῆς Ἑνετίας Ἑλληνικὴ κοινότης, ἥ τοῦλάχιστον αὐτὴ ἡ πτωχὴ τῆς Κρήτης βουλὴ ἐπήρχετο ἀρωγὸς κατὰ τὸ ἐνὸν εἰς ἀνακούφισιν τῶν νῦν τιμώντων αὐτὴν τέκνων ἐξ ἀφορμῆς αὐτῆς τῆς ἐπικειμένης Κρητικῆς ἐλευθερίας, ἵνα μὴ καταγελῶσιν ἡμᾶς οἱ ξένοι θεωροῦντες ἀμουσοτέρους τῶν Ἰταλῶν καρραβινιέρων.

Ὅπωςδὴποτε ἀρκούντως παρηγορεῖ τὴν Ἑλληνικὴν φιλοτιμίαν ὅτι δύο οὐχὶ εὐποροὶ πατριῶται, οἱ ἐν Βενετίᾳ ἐφημέριοι τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἀρχιμανδρίται Ἀγαθᾶγγελος Ξηρουχάκης, Κρής, καὶ Ἰωάννης Βασιλικός, Τήνιος, φιλοτιμηθέντες ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ παραδείγματος, ἀνέλαβον τὴν ἰδίαν καὶ μόνην δαπάνην ἀνέγερσιν εὐπροσώπου μνημείου εἰς πανηγυρισμὸν τῆς εὐαγγελιζομένης Κρητικῆς ἐλευθερίας.

Καὶ περὶ μὲν τοῦ καθαρῶς Κρητικοῦ μνημείου τοῦ ἀρχιμανδρίτου Ξηρουχάκη προσεχῶς, νῦν δὲ προτάσσομεν ὀλίγα περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Βασιλικοῦ, ἀμφοτέροι γὰρ Ἕλληνες τὴν ψυχὴν καὶ συλλειτουργοὶ τοῦ Τυφιστοῦ, Ambo Arcades, ὡς λέγει ὁ Βιογράφος.

Τὸ σύγγραμμα τούτου (1), καίτοι μὴ συνδεδεμένον ἀμέσως πρὸς τὴν Κρητικὴν ἱστορίαν, ἔχει οὐδὲν ἥττον σχέσιν πρὸς ταύτην ἕνεκα τοῦ μετὰ τῆς νησιωτικῆς ἐπαναστάσεως ἀναστατώσαντος τὴν Ἑλληνικὴν φυλὴν ζητήματος περὶ τῆς κοινῆς καὶ γραφομένης ἡμῶν γλώσσης, μετὰ τὴν διαφορὰν ὅτι τὸν μὲν Κρητικὸν ἀγῶνα ἡρωϊκῶς διεξήγαγον τὰ κατὰ τῶν Τούρκων ἐκκενούμενα Ἑλληνικὰ πυροβόλα, τὸ δὲ γλωσσικὸν ζήτημα ὑποῦλως ὑποκινήθην, ἀποβαλὼν δ' ἀμέσως τὸ γλωσσικὸν προσωπεῖον παρέστη ὡς καθαρὰ ἐκκλησιαστικὴ αἵρεσιολογία, καὶ οὕτω προσλαβὼν τὸν χαρακτῆρα ὀχλικῶν διαδηλώσεων ἐπροκάλεσεν ἐνόπλους διαπληκτισμοὺς τοὺς ὁποίους ἔρρανεν ἄφθονον αἷμα ἀθῶων θυμάτων καὶ ἐπὶ τέλους ἐπέφερε καὶ αὐτὴν τὴν καθαιρέσιν τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν εὐλόγως ὑποπτευθέντος ὡς μυστικοῦ ὑποκινήτου τῆς ἐκχυδαίσεως τῶν Ἱερῶν Γραφῶν.

(1) Κανέλλου Σπανοῦ γραμματικὴ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης καὶ Παχωμίου Ρουσάνου κατὰ χυδαῖζόντων καὶ αἰρετικῶν. Ἐν Τεργέστη τύποις τοῦ Αὐστριακοῦ Λόγῳ 1908 8^ο σελ. 158.

Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ Κρήτη ἀπαξάπασα διὰ τῶν ἐφημερίδων, τῆς Βουλῆς καὶ τῆς ἐπισήμου διοικητικῆς γλώσσης ἐκηρύχθη ἀπ' ἀρχῆς ἐχθρὰ τῶν Διάρων τούτων (1), ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς παρ' ἡμῖν γλωσσολογικῆς ἐπιστήμης ὁ Γ. Χατζιδάκις, Κρῆς ὁμοίως, πρῶτος ἀνέλαβε καὶ θριαμβευτικῶς διεξήγαγε τὸν τοσοῦτον τιμήσαντα τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα ἀγῶνα.

Οἱ ἀμαθεῖς οὗτοι πρόμαχοι τῆς γλωσσικῆς αἵρεσιολογίας, ἀγνοοῦντες τὴν παλαιὰν τοῦ ζητήματος ἱστορίαν καὶ τὰ κατὰ καιροὺς δημοσιευθέντα καὶ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀφορισθέντα καὶ καέντα βιβλία τὰ ἐν Ρώμῃ, Ἀμστελδοάμῳ, Γενεύῃ, Λονδίῳ, Μελίτῃ καὶ Κερκύρῃ ὑπὸ τῶν προπαγανδῶν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ ἐκδεδομένα, διότι Παπισταί, Λουθηρανοί, Καλθινισταὶ καὶ Πανσλαυῖται ἓνα καὶ κύριον σκοπὸν ἐπεδίωξαν, τὴν ἀκύρωσιν καὶ ἀπαρχαίωσιν τῆς Ἑλληνικῆς κοινῆς γλώσσης ἐν ἣ συνετάχθησαν καὶ ἀναγκινώσκονται τὰ ἱερὰ βιβλία, ἵνα οὕτως ἀποδειχθῇ ὅτι οὐδεμία τῶν νῦν ὑφισταμένων ἐκκλησιῶν νοεῖ τὸ πρωτότυπον Ἑλληνικὸν κείμενον, ἢ τὰς διδασκὰς τῶν θεμελιωτῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ Πατέρων, ἐπομένως οἱ πατριαρχικοὶ θρόνοι τῶν Ἱεροσολύμων, τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας οὐδὲν ἔχουσι προνόμιον καὶ δικαίωμα ἐπὶ τῆς διαδοχῆς τῶν ἰδρυτῶν Ἀποστόλων, ἀλλὰ πάντες οἱ θρόνοι οὗτοι δύνανται ἄνευ ἐκκλησιαστικῆς τιнос ἀντιρρήσεως νὰ καταληφθῶσιν ὑπὸ λατινοφῶνων, γερμανοφῶνων καὶ σλαβοφῶνων πατριαρχῶν (τοῦτο μάλιστα

(1) Πρῶτος ὁ μακαρίτης Κωνσταντῖνος Λομβάρδος ἀπεκάλεσεν οὕτως ἐν ἔτει 1888 τοὺς τότε παρουσιασθέντας χυδαῖστὰς ἐν ἐπιστολῇ διακοινωθείσῃ εἰς τὸν μακαρίτην Αἰμίλιον Legrand. Οὗτος ἀγνοῶν τὴν ἀληθῆ σημασίαν τῆς δημοτικῆς φράσεως ἀνήγαγεν εἰς τὴν τῶν γνωστῶν γάλλων νεωτεριστῶν, Chevelus, μεταφρασθέντων εἰς Μαλλιάρους. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές ὅτι τοῦτο σημαίνει καὶ ὁ Διάρος, ἐκ συγχοπῆς τοῦ Μαλλιάρους, ὡς καὶ λιάρα ἢ μαλλιάρη τῶν χωρικῶν κάπα. Ἀλλ' ὁ Διάρος τῆς δημοτικῆς παραδόσεως δὲν σημαίνει ὡς ὁ γάλλος Chevelu τὸν γλωσσικὸν ἀναμορφωτὴν, ἀλλ' αὐτὸν τὸν ἀγροῖκον. τὸν ἀγράμματον, τὸν ἄλλως λεγόμενον βλάχον, ἢ ὡς ἔγραφον οἱ Βυζαντινοὶ Βράχον, τὸν Βουνήσιον Οὐτω καὶ αὐτὴ ἡ Ρωμουνικὴ γλῶσσα καλεῖται ἔτι ὑπ' αὐτῶν τῶν Ρωμοῦνων *limba muntana* = βουνήσια γλῶσσα. Ἐπὶ τῆς Ἀναγεννήσεως οἱ πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν καλούμενον τότε ἀνθρωπισμὸν (*humanismus*), λατινίζοντες ἀτίτλαοι ἐκαλοῦντο *Valahi* (Βλάχοι) ὅπερ ἀγνοεῖ ὁ ἱστορικὸς τῆς Φλωρεντίας Perrens, ἐνῶ ἂν ἐγίνωσκε τὴν Ἑλληνικὴν παροιμίαν «ἄνθρωπος ἀγράμματος ξύλον ἀπελέκητον», θὰ ἐνόει πως τὴν πρὸς τὸν *humanismus* διάκρισιν τοῦ Βλάχου, ἥτοι τοῦ παρ' ἡμῖν Διάρου.

ρητῶς ἐκήρυξεν ὁ στρατηγὸς Ἰγνάτιεφ καὶ οἱ περὶ αὐτὸν πανσλαυ-
 σταὶ ἐπὶ τούτῳ ἰδρύσαντες καὶ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντίπαλον
 τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου Βουλγαρικὴν ἐξαρχίαν καὶ ἐξαραβίσαντες τὸ
 εἰς αὐτοὺς ἐπὶ χρήμασιν ἐκχωρηθὲν πατριαρχεῖον Ἀντιοχείας), οἱ κύ-
 ριοι οὗτοι Διάρροι, λέγω, ἀμαθεῖς τῆς τε ἱστορίας καὶ τῆς ἀληθοῦς τῶν
 Ἑλλήνων κοινῆς γλώσσης, λαβόντες μόνον ὑπογραμμὸν τὴν φραγκο-
 ρωμαϊκὴν γραμματικὴν τοῦ καπουτσίνου Σομαβέρα ἐμόρφωσαν κατ' αὐ-
 τὴν τερατῶδές τι ἰδίωμα, καὶ τὸ χερίστον ἐκάλεσαν τὸ Φραγκο-
 λεβαντίνικον τοῦτο ἐξάμβλωμα δημοτικὴν γλῶσσαν προγεγραμμένην
 δῆθεν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ βασιλείῳ, ἐνῷ παρ' ἡμῖν οὐδέποτε γλωσσικὸν
 ζήτημα ἀνεφάνη ἐν τοῖς σχολείοις, τοῖς δικαστηρίοις, ταῖς βουλαῖς καὶ
 τῇ διοικήσει, καὶ μάλιστα οὐδέποτε παρεκωλύθη ἐν τῇ ποιήσει ἡ χρῆ-
 σις καὶ τῆς δημοτικῆς γλώσσης, ὡς διακηρύττουσιν οἱ ἀμουσώτατοι
 οὗτοι στιχοπλόκοι εἰς δικαιολόγησιν τῆς ποιητικῆς αὐτῶν στειρώσεως,
 αὐτοὶ δὲ οἱ ἀληθεῖς θιασῶται τῆς δημοτικῆς ποιήσεως, ὡς ὁ Βαλαωρί-
 τής, ὁ Πολυλάς, ὁ Μαυρογιάννης ἀγορεύοντες ἐν τῇ Βουλῇ οὐδέποτε
 ὠνειρεύθησαν νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ δημοτικὸν ἰδίωμα, ὡς καὶ ὁ Mistral
 καὶ τόσοι ἄλλοι ἐν παντὶ ἔθνεϊ οὐδέποτε διενεώθησαν νὰ ἐπιβάλλωσι
 τὸ ἐν τῇ ποιήσει δημοτικὸν αὐτῶν ἰδίωμα ὡς ἐπίσημον γλῶσσαν τοῦ
 κράτους τοῦ ὁποίου εἰςί πιστοὶ ὑπῆκοοι καὶ πανθομολογούμενον σέ-
 μνωμα. Ἀνεκτικώτεροι καὶ γενναῖοτεροι μάλιστα τῶν σημερινῶν ἄν-
 θρώπων οἱ παλαιοὶ καὶ μεγάλοι ἀντιπρόσωποι τῆς κοινῆς ἡμῶν γλῶσ-
 σης, οἱ Ἀττικοὶ δραματικοί, οὐ μόνον δὲν ἐπολέμησαν τὰς ἄλλας δια-
 λέκτους, ὡς τὴν Δωρικὴν, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἐπειράθησαν τὸν ἐξευγε-
 νισμόν αὐτῆς εἰσαγαγόντες εἰς τὰ χορικὰ αὐτῶν ᾄσματα. Τούτους
 μιμούμενοι καὶ οἱ παρ' ἡμῖν χυδαίζοντες ὤφειλον γράφοντες δράματα
 ἢ κωμωδίας νὰ παρεισάγωσιν ἐπεισοδιακῶς καὶ τὴν ἀληθῆ δημοτικὴν
 διάλεκτον, διότι πολλάκις ἐκ χορικοῦ ᾄσματος ἢ καὶ ἀπλῆς δημοτι-
 κῆς λέξεως καταλλήλως παρεντεθειμένης ἐξαρτᾶται αὐτὴ ἡ ἐπιτυχία
 τοῦ δράματος. Ἡ Βαθυλωνία τοῦ μακαρίτου Βυζαντίου ὀφείλει τὴν
 ἀθανασίαν αὐτῆς οὐχὶ εἰς τὴν ποικιλίαν τῶν παρεντεθειμένων ἰδιωμά-
 των, ἀλλ' εἰς τὴν γνωστὴν παρανόησιν μιᾶς δημοτικῆς λέξεως, ἀπο-
 τελούσης τὴν κατακλείδα τοῦ δράματος. Οἱ παρ' ἡμῖν ἐμπαίζοντες
 τοὺς βυζαντινοὺς φέρουσιν εἰς τὸ μέσον τὸν Θεόδωρον Πρόδρομον ὡς
 τύπον σχολαστικότητος καὶ ὁμῶς ὁ πολυμαθέστατος ἐκεῖνος στιχοур-

γὸς ἀπέτεινε πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας καὶ δημοτικούς στίχους εἰς οὓς ὀφείλει τὴν τότε καὶ νῦν φήμην αὐτοῦ. Ἀφοῦ δ' ἡ νεωτέρα Ἑλλὰς δὲν ἀπέκτησεν Εὐριπίδας καὶ Ἀριστοφάνας, ἅς ἀρκεσθῶμεν εἰς τὸν Πρόδρομον ἀναμιγνύοντες εἰς τὰ καθαρὰ στιχουργήματα καὶ τινα ἐκλεκτὰ τῆς ἀληθοῦς δημοτικῆς γλώσσης ἄνθη, ἐπιρραίνοντες ὁμῶς ταῦτα τῇ χειρὶ καὶ οὐχὶ τῷ καλᾷ, ἄλλως θὰ σαπῶσι θνησιγενεῖς, ὥς ὁ αὐτοκληθεὶς Εὐριπίδης Βερναρδάκης μὲ τὰ σχολαστικά του αἰδαλέα κύματα, ἀελλοπτέρυγος θύελλα, ἀπορρώγες αἰγίλωπες, καὶ ὁ Καρύδης Ἀριστοφάνης, τοῦ ὁποίου εἰς καὶ μόνος στίχος ἐπέζησε «Καὶ ὁ δαίνας καὶ ὁ τάδες...»

Οἱ παλαιοὶ καὶ αἰρετικοὶ τῶν χυδαῖστων τούτων διδάσκαλοι ἦσαν τοῦλάχιστον λογικώτεροι προσβαλόντες ἀμέσως αὐτὸ τὸ Ἑλληνικὸν ἀλφάβητον καὶ ἀντικαστήσαντες τὰ ἡμέτερα γράμματα διὰ τῶν λατινικῶν· τοιαῦτα βιβλία κυκλοφοροῦσιν ἔτι παρὰ τοῖς Φραγκολεβαντίνοις. Ἄλλ' ὁ ἀγαθὸς Σομαβέρας τὸν ὅποιον οἱ νῦν ἄνθρωποι θέλουσι ν' ἀναδείξωσι νέον Ζηνόδοτον οὐδεποτε ὠνείρευσθαι τοιαύτην πανελληνιον δόξαν, ἐξ ἐναντίας μετριοφρόνας λέγει, ὅτι αἶθαλε 'ς τὸ στάμπος τῆ γραμματικῆς του διὰ τὰ εὐγενέα τῆς Πάλης σχολιαρόπουλα».

Ὁ ἀρχιμανδρίτης Βασιλικὸς ἀντιγράφας ἐκ τῆς ἐν Βενετίᾳ βιβλιοθήκης τοῦ ἀγίου Μάρκου τὴν γραμματικὴν τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης δημοσιεύει μετὰ προλεγομένων ἱστορικῶν ἐν οἷς σαφῶς καὶ πολυμαθῶς ἐξετάζει τὸ ζήτημα. Τὴν γραμματικὴν ταύτην συνέταξεν ὁ Πελοποννήσιος Κανέλλος Σπανός, διατρίβων τότε ἐν Φλωρεντίᾳ, κατ' ἀπαίτησιν τοῦ διασῆμου ἑλληνιστοῦ καὶ ἱατροῦ Ἀντωνίου Cocchi, ἐκδότου τῶν Ἑλλήνων χειρουργῶν καὶ μυθιστοριογράφων. Καὶ ἡ μὲν δημοσιευομένη εἶνε ἐπιτομὴ ἐτέρας μεγάλης γραμματικῆς εἰς ἣν παραπέμπει, εὐχῆς δ' ἔργον θὰ ᾗ ἡ ἀνακάλυψις καὶ δημοσίευσις καὶ ταύτης, διότι ὁ συγγραφεὺς ἦν πολυμαθὴς λόγιος ἄριστα γινώσκων τὸ θέμα. Ἐν προλεγομένοις τῆς νῦν ἐκδοθείσης συνόψεως ὁ Σπανὸς ἐπιτροχάδην τὸ ζήτημα πραγματευόμενος λέγει: «Ἡ σημερινὴ Ἑλληνικὴ κοινὴ γλῶσσα ἐστὶν ἡ παλαιὰ ἐκείνη Ἑλληνικὴ ἡ ἐπὶ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους τῶν φιλοσόφων φωνουμένη, διασωζομένη τῇ διηνεκεὶ παραδόσει ἐν τῇ Ἑλλάδι καὶ ἀλλαχοῦ μέχρι τῆς σήμερον, διάφορος ἐκείνης οὐ μόνον τῷ χρόνῳ ἀλλὰ καὶ ἄλλοις τισὶ περιστατικοῖς ἐξ ἀμελείας τῶν διαλεγομένων αὐτὴν Ἑλλή-

νων καὶ ἐκ δουλείας καὶ μετοικίας καὶ ἐθνομιγίας μᾶλλον ἢ περὶ ἐκ δια-
νοίας καὶ συνθήκης τεχνικῆς, ὡς ἡ ἀρχαία τοιαύτη συναρμοσθεῖσα καὶ
συστάσα ὡς ἐστὶ τὴν δοκοῦσαν ἀρετὴν τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου καὶ τῶν
μερῶν αὐτοῦ μόνον ἔθει ἀμαθῶν ἀνθρώπων διώκουσα, τοῦτέστι τὴν
φαινομένην εἴτ' οὖν συνήθη αὐτῇ σαφῆναι, συντομίαν τε καὶ εὐφω-
νίαν ἀσπαζομένη, καὶ πρὸς αὐτὰς αἰετὰς μὴ φαινομένας τοιαύτας
ἐλκύουσα, ἐπὶ τὸ Ἰονικώτερον ρέπουσα τὸ πλέον, ὕστερον δὲ καὶ κατὰ
μίμησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ ποιητικῆς λεγομένης ἀδείας ποικιλω-
τέρα καταστᾶσα ὥσπερ ἡ πάλαι ποιητικὴ. Καὶ ταύτης ἡ μὲν ἐστὶν
ἑλληνικωτέρα καὶ εὐγενεστέρα, καθάπερ ἡ γραφομένη ἐν τοῖς κοινοῖς
βιβλίοις, ἡ τε ἐν τῇ Ἑλλάδι φωνουμένη καὶ ἡ τῶν εὐγενεστερῶν τε
καὶ ἀξιοματικωτέρων ἀνδρῶν, ἡ δὲ ἐστὶν ἐθνικωτέρα καὶ μιζοθάρβα-
ρος, καθάπερ ἡ ἄγραφος καὶ δημωδεστέρα, ἡ τε τουρκογείτων καὶ
φραγκογείτων φωνὴ ἡ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος ὑπάρχουσα».

Καλῶς ποιῶν ὁ Βασιλικὸς ἀνεδημοσίευσεν καὶ τὴν περιώνυμον κατὰ
τῶν χυδαῖζόντων πραγματείαν τοῦ πολυμαθοῦς φιλολόγου καὶ θεολό-
γου Παχωμίου τοῦ Ρουσάνου ὡς καὶ τὴν κατὰ τῶν Κερτανιτῶν
αἰρετικῶν μακρὰν συγγραφὴν τοῦ αὐτοῦ Ζακυνθίου. Ἐξ ἧς μόνον τρεῖς
ἐκ τοῦ προοιμίου λέξεις ἐδημοσίευσεν ὁ Μουστοξύδης αὐτογνωμόνως
ἐπιπροσθεὶς τὸ «καὶ τὰ λοιπὰ».

Καὶ ταῦτα μὲν ἐν συνόψει περὶ τοῦ ἔργου τοῦ φιλοπόνου τῆς Βε-
νετίας ἀρχιμανδρίτου ὅστις, ἀντὶ νὰ καταναλίσκη τὸν χρόνον αὐτοῦ
εἰς ἐκδόσεις ἀγόνων καὶ ἀνοουσιῶν δογματικῶν λόγων, προσήνεγκε διὰ
τοῦ συγγράμματός του ἀληθῆ ὑπηρεσίαν εἰς τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα
καὶ πρὸ πάντων εἰς τὸ νῦν κακῇ μοίρᾳ πανταχόθεν καταδιωκόμενον
ἔθνος καὶ τὴν πρὸς τοῦτο συνδεδεμένην ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν. Καὶ εἶνε
μὲν βέβαιον ὅτι παλαιαὶ ἀμαρτίαι καὶ παχυλὰ λάθη συνετέλεσαν εἰς
τὰ σήμερον ἐπικρατοῦντα ἐκκλησιαστικὰ σχίσματα, οὐδὲν ἦττον ὁμως
καὶ νῦν ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία θὰ διήρχετο θριαμβευτικῶς τὴν μαστι-
ζουσαν κρίσιν, ἐὰν ἀναμορφοῦσα τὸ ἔτι ἐπικρατοῦν βυζαντινὸν σύστη-
μα τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνατροφῆς ἀνεδείκνυε
μιμητὰς καὶ οὐχὶ ἐχθροὺς τοῦ Βασιλείου, τοῦ Φωτίου καὶ τοῦ Ψελ-
λοῦ, οὐχὶ ἀποτροπιαζομένους καὶ ἀναθεματίζοντας τὰ Ἑλληνικὰ γράμ-
ματα, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν τρεφομένους καὶ ἐξευγενιζομένους, οὕτω δὲ δια-
κρινομένης τῆς αἰρετικῆς πλεκτάνης ἀπὸ τοῦ ἀληθοῦς ἐκπολιτισμοῦ,

θὰ ἐσώζοντο τά τε προνόμια καί τὰ ἱστορικά δικαιώματα τοῦ οἴκου-
μενικοῦ θρόνου, ἄνευ τινὸς βλάβης οὐδεμιᾶς ἐθνικότητος, ἀλλὰ δι' αὐ-
τῆς τῆς ἀναδειξέως τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐπὶ τῶν βαρβαρικῶν
ἐρειπίων τὰ ὁποῖα ἐν στιγμῇ μέθης αὐτῇ ἡ ἐκκλησία ἐπεσώρευσε,
ἄλλοτε μὲν θῦμα χρηματολόγων Φαναριωτῶν, ὅτε δὲ αἰρετικῶν παν-
σλαυστῶν, νῦν δὲ ἀγνοῶ τίνος. Τὴν διὰ τοῦ ὀρθοδόξου Ἑλληνισμοῦ
ἀναγέννησιν τῆς νῦν μαρανθείσης ὀρθοδοξίας ὑποδεικνύουσιν ὡς τὴν
τελευταίαν σχεδίαν τῆς σωτηρίας καὶ αὐτοὶ οἱ εἰλικρινέστεροι ἀντιπρό-
σωποι τοῦ σλαυισμοῦ οἱ μὴ μεθυσθέντες ἐν τῷ γλεύκει τῆς πανσλαυ-
στικῆς αἰρέσεως· ἀρκοῦμαι παραθέτων τοὺς λόγους τοῦ σεβασμίου
μητροπολίτου Βαλίνσκης καὶ Ζιτομερίου Ἀντωνίου, ὅστις συγκαίρων
τῷ νῦν πατριάρχῃ Ἰωακείμ ἔγραφεν ἐκ Μόσχας καὶ τὰ ἐξῆς ἐπὶ λέξει
δημοσιευθέντα ἐν τῇ «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ», ἐπισήμῳ ὀργάνῳ
τῶν πατριαρχείων (19 Ἰανουαρίου 1908): «Ὁ Κύριος ἡμῶν ὁ ἐπὶ
γῆς γεννηθεὶς, ἔξ Ἰουδαίων, Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων ἐμόρφωσεν ἓνα
λαὸν Χριστιανικόν, ὅστις, φεῦ! νῦν ἐκ νεοῦ καταπίπτει καὶ διαλύ-
ται εἰς διάφορα στοιχεῖα ξένα πρὸς ἄλληλα κατὰ τὸ μέτρον τῆς πρὸς
τὴν χριστιανικὴν πίστιν ψυχρότητος. Ἡ Ρωσσία ἀπηρχαιώθη καὶ
συνταράσσεται. Ἴσως οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, οἱ ὡς φοῖνιξ ἐκ τῆς τέ-
φρας ἀναγεννηθέντες, θὰ καλέσωσιν ἡμᾶς ἐκ νεοῦ εἰς τὴν ζωὴν ὡς
ἐπὶ τοῦ ἁγίου Βλαδιμήρου».

B.

Τὰ ὡς ἄνω λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Σπανοῦ ὅτι δηλαδὴ ἡ ἐν Ἑλλάδι
ἐπικρατοῦσα κοινὴ γλῶσσα, ἀπλῆ οὔσα συνέχεια τῆς παλαιᾶς τὴν
ὁποῖαν ἔγραφον ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, φέρουσα ἐλαφρά τινα
στίγματα τῆς δισχιλιετοῦς περιόδου ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας διῆλθε, δεόν
νὰ ἐξετασθῇ ἐν τοῖς βιβλίοις καὶ τῷ στόματι τῶν ἀνεπτυγμένων ἀν-
θρώπων, οὐχὶ δὲ παρὰ τοῖς ὅλως ἀγραμμάτοις καὶ ἀγροίοις, ἐπικυ-
ροῦνται οὐ μόνον ὑπὸ τῆς ἀπανταχοῦ συνειδήσεως ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἱστο-
ρικῶν μαρτυριῶν· τοιαύτη ἐλαλεῖτο ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις ἐν τῇ
IB' ἑκατονταετηρίδι ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν βασιλέων ἡ κοινὴ ὑπὸ τῶν
μετασχόντων παιδείας τινὸς καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀμαθοῦς ὄχλου ἔχοντος
ἀνάγκην μικρῶν τινῶν ἐπεξηγήσεων, ὡς σημειοὶ ὁ ἐρμηνευτὴς τοῦ

Ἀριστοτέλους. «Καὶ τὰ ὀνόματα καὶ αἱ λέξεις οἰκεῖται ὀφείλουσιν εἶναι ἐκάστου τῇ ἀξίᾳ· ἄλλα γὰρ ὀνόματά εἰσιν οἰκεῖα τῷ ἀγροίκῳ καὶ ἄλλα οἰκεῖα τῷ πεπαιδευμένῳ, ἥτοι τῷ σοφῷ» (1). Τοιαύτη ἦν καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κοινὴ καὶ ἀγροίκος, ὡς δῆλον ἐκ τῶν γραπτῶν μνημείων καὶ τῶν κραυγῶν ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ τῶν δῆμων.

Ἄλλ' οἱ Λιάροι ψελλίζοντες τὸ ἐν τῇ λατινικῇ γλώσσῃ πάθημα ἰσχυρίζονται ὅτι, ὡς ἐκείνη ἀπηρχαιώθη καὶ ἐλησμονήθη ἐν τῇ βαρβαρικῇ ἐπιδρομῇ, ἐκ δὲ τῆς μίξεως διαφόρων ἑτερογλώσσων λαῶν προῆλθον τὰ νῦν λεγόμενα νεολατινικὰ ἰδιώματα, οὕτω κατ'ἀναλογίαν συνέβη καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ. Ἄλλ' ἐν Ἑλλάδι οὔτε βαρβαρικὴ τοιαύτη ἐπιδρομὴ μνημονεύεται, οὔτε ξένοι λαοὶ μονίμως ἐγκατέστησαν, μόνη δὲ ἡ βάρβαρος φαντασία σλαυωνήτων τινῶν Γερμανῶν ἐμόρφωσε τὸν ἀνόητον μῦθον περὶ εἰσβολῆς Ἀθάρων (τοὺς ὁποίους καὶ αὐτοὶ οἱ δῆθεν γλωσσολογοὶ ἀγνοοῦσιν εἰς τίνα φυλὴν νὰ κατατάξωσιν) εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἄλλ' ἂν συγκαταβατικῶς δεχθῶμεν τὸν Ἀθαρικὸν μῦθον, ἐπ' αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς βαρβαρικῆς ταύτης εἰσβολῆς, ἐγράφη καὶ περιήλθεν ἡμῖν εἰς πέντε διαφοροὺς κώδικας, μέγα γλωσσικὸν μνημεῖον, συντεθὲν ἐν αὐτῇ τῇ Ἀρχαδίᾳ, ὡς λέγει, κυκλοφορῆσαν δ' ἐν Βυζαντίῳ καὶ Κρήτῃ, ὡς δηλοῦσιν αἱ ἐν τέλει σημειώσεις, ἀντιπροσωπεύον δὲ πιστότατα αὐτὴν τὴν τότε ἀπανταχοῦ τοῦ ἐλληνισμοῦ γραφομένην καὶ λαλουμένην κοινὴν γλῶσσαν. Εἰς τὸ μέγα τοῦτο γλωσσικὸν τῶν Ἑλλήνων μνημεῖον οὐδὲ μία ξένη λέξις ἀπαντᾷ! Ἄλλ' ἐνῷ τὸ βιβλίον τοῦτο ἐκυκλοφόρει ἐν Κύπρῳ πρὸ τῶν σταυροφοριῶν, μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων κατοχὴν τῆς νήσου οἱ βασιλεῖς Λουζινιάναι ἐκ παπικῶν βλέψεων κηρύξαντες ἀμείλικτον πόλεμον κατὰ τῆς κοινῆς, ὠνειρεύθησαν ἵνα ἐπιβάλλωσιν ὡς ἐπίσημον γλῶσσαν τοῦ βασιλείου αὐτὴν τὴν χυδαίαν διάλεκτον ἀνάμικτον πρὸς λατινικὰς καὶ ἄλλας βαρβαρικὰς λέξεις, δηλαδὴ αὐτὸ τὸ ὕστερον ἐπονομασθὲν φραγκορρωμαϊκὸν ἰδιῶμα, καταργήσαντες ἐπίτηδες καὶ τόνους καὶ ὀρθογραφίαν, καὶ ἐπὶ τέλους ἀντικαταστήσαντες καὶ αὐτὰ τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα διὰ λατινικῶν. Εἰς τὸ ἐλεεινὸν τοῦτο ἐξάμβλωμα

(1) Ὡς γνωστὸν ὁ Χωνιάτης ἐπικρίνει τοὺς Ἀθηναίους, ὡς μὴ νοοῦντας τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ· ἀλλὰ ταύτην, ὅπως ἐπιτετηδευμένην ἐπὶ τὸ ἀρχαϊκώτερον, οὐδ' αὐτοὶ οἱ σύγχρονοι βυζαντινοὶ λόγοι ἐνόουν, ἀποκαλοῦντες βορβορώδη· βλ. τὸ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Νικήτα ἐπίγραμμα.

ἐγράφησαν καὶ νόμοι καὶ χρονογράφοι, καὶ βασιλικά διατάγματα. Ἄλλ' ἐπὶ τέλους μετ' ἐπίμονον προσπάθειαν δύο ἑκατονταετηρίδων οἱ φραγκοκύπριοι γενόμενοι καταγέλαστοι ἀπανταχοῦ τῆς Ἀνατολῆς ὡμολόγησαν τὴν παλαιὰν πλάνην γράφοντες «πῆραν τὸν τόπον οἱ Λαζιανιάδες καὶ ἀπὸ τότες ἀρέψαν νὰ μανθάνουν φράγκικα, καὶ βαρβαρίσαν τὰ ρωμαῖκα, ὡς γοῖον καὶ σήμερον καὶ γράφομεν φράγκικα καὶ ρωμαῖκα, ὅτι εἰς τὸν κόσμον δὲν ἤξερουν ἔντα συντυχάνομεν».

Τὸ περίεργον δὲ ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλη Ἐκκλησία ἐθεώρησε τὴν γλωσσικὴν καινοτομίαν τῶν Κυπρίων ὡς τὴν μεγίστην τῶν αἱρέσεων· διότι ὅταν ἐπὶ τῶν τελευταίων τοῦ Βυζαντίου χρόνων ἡ Κύπρος προέτεινε τὴν εἰς τὸ πατριαρχεῖον ὑποταγήν, ὁ Κρῆς Ἰωσήφ Βρυέννιος, ὁ διδάσκαλος τοῦ Μάρκου τοῦ Ἐφέσου, διὰ μακρᾶς ἐκθέσεως δημοσιευθείσης ὑπὸ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως ἀπέτρεψε τὴν ἔνωσιν τῶν ἀλλογλώσσων τούτων Φραγκορρωμαίων.

Ἄλλ' οὐδαμοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς ὁ κατὰ τῆς κοινῆς γλώσσης πόλεμος ἐκηρύχθη ἀγριώτερον ἢ ἐπὶ τῶν Βενετῶν ἐν Κρήτῃ· τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀπανταχοῦ ἐκλείσθησαν καὶ μόνον τὸ λατινικὸν καὶ βενετικὸν ἀνεγνώρισθησαν ὡς νόμιμα ἰδιώματα· τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα, ἡ διαδικασία, καὶ ἰδίᾳ τὰ ἰδιωτικά συμβόλαια συνετάσσοντο εἰς μόνον τὰ ξενικὰ ταῦτα ἰδιώματα· ἀλλ' ἡ αὐτοῦ κατὰ τῆς γλώσσης προγραφὴ διήρκεσε μέχρι τῆς τελευταίας ἀνταρσίας τοῦ ἀειμνήστου Γαδανώλη· μετὰ τὴν ἀνάκλησιν τοῦ αἰμοδόρου Μαρίνου Καβάλε γράφοντος ἐπανειλημμένως «ὅτι ἡ Κρήτη μισεῖ ἡμᾶς, καὶ πρέπει νὰ παραδοθῇ εἰς ἄλλον κύριον ἐντελῶς κατεστραμμένη», ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀναφαίνεται εἰς τὰ ἐπαρχιακὰ συμβόλαια ἀντὶ τῆς καταρηθείσης λατινικῆς, καὶ οὐ μόνον οἱ γνήσιοι Κρήτες ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ Ἑνετόκρητες μόνον τὴν Ἑλληνικὴν ἐλάλουν καὶ ἔγραφον. Οὕτως εἰς συμβόλαια τῆς ΙΕ' καὶ ΙΣΤ' ἑκατονταετηρίδος φέρονται ὁλόγραφοι ἀποδείξεις Ἑνετῶν ὅπως ἐξελληνισμένων, ὡς ἡ ἐξῆς: *Eparalava ego Polo Querini apo essena to misser Zorzi Avonal tu pote Domenego ton anipsomu iperpira ecato eudhominda apo conto ista ducata ecato pente opu mu ghrostis os fenete me instrumento.* (Ἐπαράλαβα ἐγὼ Πόλο Κουερίνη ἀπὸ ἐσένα τὸ μισὲρ Ζόρζη Ἀβονάλ τοῦ ποτὲ Δομένεγο τὸν ἀνεψιό μου ὑπέρπυρα ἑκατὸ ἐβδομήντα ἀπὸ κόντο εἰς τὰ δουκάτα ἑκατὸ πέντε ὁποῦ μοῦ χρωστεῖς, ὡς

φαίνεται με ἰστρομέντο.) Ἄλλο συμβόλαιον μνημονεύει τιμαριούχον Ἐνετόκλητα ὁλως ἀγγράμματον ὑπογραφόμενον διὰ τοῦ Ἑλληνος δούλου του : *Dia ton archo Dandolo simadevi o copegliaris tu Michalis Dafnomilis*. (Διὰ τὸν ἄρχον Δάνδολον σημαδεύει ὁ κοπελιάρης του Μιχάλης Δαφνομίλης). Τὸ περιεργότερον δὲ ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Ἀραβόκλητες (Μουρτάτοι) φέρουσιν Ἑλληνικώτατα ὀνόματα ὡς Δαρεῖος Μουσταφάκης, Διομήδης Μεμετάκης.

Ὡς γνωστὸν ὁ αὐτὸς περὶ γλώσσης ἀγὼν ἐπικρατεῖ καὶ ἐν Ἑπτανήσῳ, τῶν Ἀγγλων διατηρησάντων διὰ τοὺς αὐτοὺς ἐγώσττους σκοποὺς τὸ ἐνετικὸν ἰδίωμα. Ἐντεῦθεν δ' εὐεξήγητον πῶς οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑπτανησίων, ὡς ὁ Τερτσέτης, ὁ Μουστοξύδης, ὁ Μανούσος καὶ τόσοι ἄλλοι ἀγνοοῦντες τὴν ἐν τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι γραφομένην κοινὴν ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τῆς φραγκορρωμαϊκῆς. Εἶνε δὲ σημειώσεως ἄξιον ὅτι πολλοὶ τῶν χυδαῖστων τούτων ἡρώων τῆς Βαβυλωνίας ἐπεκαλέσθησαν καὶ τὴν συμμαχίαν Ἰταλῶν τινῶν ἀγνοούντων καὶ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὸ προκείμενον θέμα, αὐτῷ δὲ καὶ πάλιν μετετράπη ὁ ἀγὼν ἐκ τοπικοῦ εἰς ἰταλικὸν ζήτημα, καὶ ἐν τῇ ἰταλικῇ βουλῇ ἠκούσθησαν θνησιγενεῖς τινες φλυαρίαι περὶ ἰταλικῶν δικαιωμάτων ἐπὶ τῆς Ἑλληνικωτάτης ἰδίως Κερκύρας. Πάντες γινώσκουσι τὸ κατὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τῆς γλώσσης αὐτῶν βλάσφημον σύνταγμα τοῦ ὑπεριταλίζοντος Δαλματοῦ Νικολάου Τομαζαίου (Scintille) τὸν ἐνθουσιάσαντα χυδαῖστὴν τινα ἔμπορον τοῦ Λονδίνου εἰς συγγραφὴν ποιητικῆς σατίρας κατὰ τῶν Ἀρχαίων, μεταφρασθεῖσαν γερμανιστὶ ὑπὸ τοῦ φιλέλληρος Ellissen, οὐχὶ ἀσπαζομένου τὰς ἐν τῷ στιχοιργήματι ἀνοήτους ἰδέας ἀλλ' εἰς ἀπλὴν διακωμώδησιν αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων χυδαῖστων, ἐν τῇ ἀπογνώσει καὶ τῇ ἀμαθείᾳ αὐτῶν διασυρόντων ἱερὰ ὀνόματα τὰ ὅποια σύμπας ὁ πολιτισμὸς γεραίρει καὶ λατρεῖ.

Τὰ ἐν Βενετίᾳ διασωθέντα συμβολαιογραφικὰ ἀρχεῖα τῆς Κρήτης αποτελούμενα ἐξ ἑκατοντάδων τόμων εἶνε ἡ πολυτιμοτάτη καὶ ἐπισημοτάτη τῶν πηγῶν εἰς κριτικὴν μελέτην τῶν διαφόρων φάσεων τοῦ γραφομένου καὶ λαλουμένου γλωσσικοῦ ἰδιώματος. Ἐν τούτοις πρόχειρον ὁδηγὸν εἰς ἐξερεύνησιν τοῦ Κρητικοῦ ἰδιώματος παρέχουσιν αἱ νῦν ὑπὸ τοῦ Κρητὸς ἀρχιμανδρίτου ἐκδιδόμεναι δύο μεγάλαι στιχη-

ραὶ διηγήσεις περὶ τοῦ τελευταίου ἐν τῇ νήσῳ μεταξὺ Βενετῶν καὶ Τούρκων πολέμου (1645—1669) (1).

Περὶ τοῦ πολυθρυλλήτου τούτου πολέμου ἐγράφησαν πλείστα ὑπὸ τῶν Κρητῶν πεζὰ καὶ ἔμμετρα πονήματα ἄριστα ἐξεικονίζοντα τὸν τότε ἐπικρατοῦντα ἐν Κρήτῃ γλωσσικὸν κυκεῶνα. Ὁ Ἀθανάσιος Σκληρὸς ἀρχίατρος τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ, ἐψάλλε τοῦτον εἰς ἀρχαίους ἡρωϊκοὺς στίχους, ἐν οἷς φαίνεται ζηλώσας τὸν Ἀλεξανδρινὸν Λυκόφρονα. Ὁ συνταγματάρχης Μόρμορης ἀφηγήθη τοῦτον εἰς τὸ ἐνετικὸν ἰδίωμα. Ὁ Ἀνθιμος Διακρούσης, ἱερεὺς Κεφαλλήν ἐπὶ πολὺ διατρίψας εἰς Κρήτην καὶ αὐτόπτης τῆς ἀλώσεως τῆς Ρεθύμνης, ἐθρήνησε τὴν καταστροφὴν ἐν γλώσσῃ Κρητικῇ ἀλλ' οὐσὴ ὁμοίᾳ πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν Ἰονίων λαλουμένην κοινήν. Ἀλλὰ τὸ μεγαλύτερον ποίημα, ἐκ πλείον τῶν 12000 στίχων, συνετέθη ὑπὸ ἀληθοῦς Κρητός, τοῦ Ρεθυμνίου Μαρίνου Ζάνου, μάρτυρος αὐτόπτου ὅλου τοῦ μεγάλου ἐκείνου δράματος, διότι ὡς ἀληθὲς δράμα ἐξιστορεῖ τὸν ἀγῶνα ὁ ποιητὴς ὅστις φαίνεται εἰς τῶν τελευταίων ἀντιπροσώπων τοῦ ἐν τῇ νήσῳ καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ πολέμου ἀκμάζοντος Ἑλληνικοῦ θεάτρου, ὡς δηλοῦται ἐκ τε τῆς δραματικῆς πλοκῆς καὶ ἰδίᾳ ἐξ ὁλοκλήρων φράσεων ἐπὶ λέξει ἀντιγραφομένων ἐκ τῶν τότε παρισταμένων δραμάτων τοῦ Γίπαρη, τῆς Ἐρωφίλης κλπ.

Ἄ Ὁ μεταξὺ Ἑνετῶν καὶ Τούρκων μετ' ἰσοῦ ἡρωϊσμοῦ καὶ πεισμονῆς διεξαχθεὶς εἰκοσιπενταετὴς πόλεμος ἀποτελεῖ τὸ ἀξιολογώτατον γεγονός ἐν τῇ 12' ἑκατονταετηρίδι τῆς Γενικῆς Ἱστορίας, τὸ συντελέσαν τὴν παρακμὴν καὶ αὐτὴν τὴν ἐξάλειψιν δύο κραταιῶν δυνάμεων, ἐπὶ δύο ὅλας ἑκατονταετηρίδας διεκδικουσῶν τὴν θαλασσοκρατίαν τῆς Μεσογείου. Εἰς τὴν μεγάλην ταύτην μονομαχίαν παρέστη θεατὴς καὶ συνεργὸς ἅπασα ἡ Ἰσλαμικὴ Ἀσία καὶ Ἀφρικὴ καὶ ἡ Χριστιανικὴ Εὐρώπη· ἀλλ' ἐπὶ τέλους μετὰ μυριονέκρους μάχας καὶ ἀνάδειξιν ἡρωϊκῶν ἀνδραγαθίων, ἐκ τῶν ἐρειπίων τῆς αἰμοφύρτου καὶ ὑπὸ τῆς πυρίτιδος ὑπονομευθείσης καὶ ἀνατιναχθείσης Κρήτης, ἐξῆλθον ἀμφοτέροι οἱ γίγαντες παλαισταὶ ἡκρωτηριασμένοι καὶ ἐτοιμοθάνατοι, ἐφ'

(1) Ὁ Κρητικὸς πόλεμος (1645—1669), ἡ συλλογὴ τῶν Ἑλληνικῶν ποιημάτων Ἀνθίμου Διακρούσης καὶ Μαρίνου Ζάνου συλλεγόντων καὶ ἐκδομένων ὑπὸ τοῦ ἀρχιμ. Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη. Ἐν Τεργέστῃ 1908, τύποις τοῦ Αὐστριακοῦ Λόγδ, 8, σελ. 638.

ὦν προσηκόντως δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ παλαιὰ παροιμία «κλαίει ὁ νικηθεὶς, ὁ δὲ νικήσας ἀπόλωλε».

Οὕτω προλογιζόμενος ὁ πολυμαθὴς ἀρχιμανδρίτης ἐπιφέρει ὅτι «περὶ τοῦ πολέμου τούτου ἐγράφησαν τοσαῦτα ἱστορικὰ καὶ πρὸ πάντων ποιητικὰ ἔργα ἐν ἀπάσαις ταῖς γλώσσαις, ὥστε ταῦτα ἀποτελοῦσιν ἰδίαν φιλολογίαν, ἔργα ὅμως ἐν συνόλῳ ταπεινὰ καὶ ἀκριβῶς ἐξεικονίζοντα τὴν ἀποκρυστάλλωσιν τοῦ ὑπαγορεύσαντος χριστιανικοῦ αἰσθήματος· διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ αὐτοὶ οἱ μάλιστα συντελέσαντες εἰς τὸν ἀριθμητικὸν πλουτισμὸν τῆς πολυγλώττου ταύτης λογοτεχνίας τοῦ Κρητικοῦ πολέμου, περιφρονοῦντες ταῦτα, ἀρκοῦνται εἰς εὐφημον μόνον μνειάν τοῦ ἡμετέρου Ζάνε, ὡς ἀποτελοῦντος τὸ μᾶλλον εὐπρόσδεκτον νεκρολούλουδον τῆς εἰς τὰ ἐρείπια τῆς Κρήτης πεσούσης χαίτης τοῦ Ἑνετικοῦ λέοντος».

Τὰ νῦν ἐκδιδόμενα περὶ τοῦ Κρητικοῦ πολέμου σύγχρονα ποιήματα τυπωθέντα ἐν αὐτῇ τῇ διαρκείᾳ τῆς πάλης κατέστησαν τοσοῦτον σπάνια ὥστε δύο μόνον αὐτά τεκτῃ γινώσκονται ἀντίτυπα τηρούμενα ὡς χειρόγραφα ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ ἁγίου Μάρκου· ἀλλὰ πλὴν τῆς σπανιότητος αὐτῶν τὸ μέγιστον ἐλαττωμᾶ των εἶνε τὰ περὶ πληθῆ τυπογραφικὰ ἀμαρτήματα καθιστῶντα ταῦτα εἰς πολλοὺς ἀπρόσιτα. Διὰ τοῦτο οὐ μικρὰ χάρις ὀφείλεται εἰς τὸν Κρητὰ ἀρχιμανδρίτην ἐκθάψαντα καὶ δι' ἐπιμόνου μελέτης ἀνακαθάραντα καὶ παραδόντα ἡμῖν ἀληθῆ κριτικὴν ἐκδοσιν, εἰ καὶ ἐνιαχοῦ ἀνακαλύπτóνται τινα παροράματα ἀσχημίζοντα τὰ κείμενα. Οὕτως ἐν σελ. 562, στ. 13 λόγου γενομένου περὶ τοῦ σερασκέρου Σαῖν πασᾶ κακῶς γράφεται τὸ νομα ὡσὰν μπασᾶς, ἐν ᾧ προηγουμένως, σελ. 347, καλῶς φέρεται ὁ Σὰν μπασᾶς. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα εἶνε ὅτι διὰ τῆς φιλοπονίας τοῦ Κρητὸς ἀρχιμανδρίτου ἐξῆλθον τῆς ἀφανείας δύο μεγάλα ἱστορικὰ καὶ γλωσσικὰ μνημεῖα, καὶ διὰ τοῦτο ὀφείλεται οὐχὶ ἡ τυχοῦσα χάρις εἰς τὸν ἱερέα πατριώτην ἐορτάζοντα τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος διὰ μνημείου τὸ ὁποῖον θὰ ἐτίμα οἰανδῆτινα πλουσίαν εὐρωπαϊκὴν φιλολογίαν.

Ἀλλὰ τὴν ἐκδοσιν πολυτιμωτέραν καθιστῶσι τὰ προταχθέντα προλεγόμενα ἐν οἷς ἐξηγοῦνται οἱ μυστηριώδεις λόγοι τῶν ἀπειραριθμῶν τῆς Κρήτης ἐπαναστάσεων κατὰ τῆς Βενετίας, καὶ ἰδίᾳ τὰ μυστηριώδη στερεὰ αἰτία τῶν καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν Ἑνετῶν ἐξ αἰσχυροῦς ἀποσιωπημένων αἰτίων τοῦ πολέμου. Πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ Κρῆς ἱστορικὸς θίγων

καὶ τὸ ἀκανθωδέστατον ζήτημα περὶ τῶν ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαχοῦ τῶν μεσαιωνικῶν χωρῶν μνημονευομένων Γασμούλων εἰς διασάφησιν τῶν ὁποίων ἀνωφελῶς ἐξηντλήθη ἡ σοφία τῶν ξένων μεσαιωνολόγων καὶ τῶν παρ' ἡμῖν ἀντιγραφέων, θριαμβευτικῶς ἐρμηνεύει τὴν λέξιν Γασμούλος ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Μιγὰς Μοῦλος κατ' ἀποκοπὴν τῆς πρώτης συλλαβῆς· καὶ ἀληθῶς τοιοῦτοι ἦσαν οἱ μαχηταὶ οὗτοι, οὓς οἱ Βυζαντινοὶ ἐκάλουν καὶ διγενεῖς, ὡς γεννηθέντας ἐκ φράγκων πατέρων καὶ Ἑλληνίδων μητέρων. Τοιοῦτοι μιγάδες ἀντιστοιχοῦντες πρὸς τοὺς πάλαι Μιξέλληνας ἦσαν καὶ οἱ ἐν Κρήτῃ Ἀραβογενεῖς, τοὺς ὁποίους οἱ πρῶτοι βυζαντινοὶ ἀπεκάλουν αὐτὸ νόθον γέννημα, οἱ Κρητικοὶ δράκοντες», ἀλλ' ὕστερον προσληφθέντας ἐν τῇ βασιλικῇ ἐταιρείᾳ καὶ διαπρέψαντας ἐν τῇ κατὰ τῶν Ρώσων ἐν Βουλγαρίᾳ βυζαντινῇ ἐποποιίᾳ ἐπῆνεσαν ὡς ἀληθεῖς ἥρωας. Τοιοῦτοι Ἐνετόκλητες ἦσαν οἱ διεξαγαγόντες τοὺς κατὰ τῆς Ἑνετίας ἐν ὀνόματι τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀγῶνας, ὡς καὶ οἱ τελευταῖοι καὶ μόνοι ὑπερασπισταὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὓς περιγράφει ὁ Φραντζῆς καὶ οἵτινες μετήγαγον εἰς Κρήτην τὸ νῦν ἔτι σωζόμενον λείψανον τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου. Ἡ Κρητικὴ αὕτη παράδοσις δεῖν νὰ ἐξακριβωθῇ καλλίον, ἀφοῦ ὁ τοσοῦτον ἐσχάτως ἐνδιατρίψας περὶ τὸ ἱερὸν τοῦτο λείψανον σοφὸς βυζαντιολόγος Ξεν. Σιδερίδης οὐδεμίαν εὖρε σαφῇ μαρτυρίαν περὶ ἐνταφιάσεως τοῦ λειψάνου ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει δύναται ν' ἀληθεύῃ ἡ ὑπὸ τοῦ Κρητικοῦ ἄσματος διασωθεῖσα παράδοσις, ἀφοῦ ὁ ἀρχιμανδρίτης βεβαιοῖ ὅτι ἤκουσε πολλάκις ταύτην ἐν τῇ μονῇ τοῦ Τσαγγαρόλα, ἔνθα ὡς εἰς ἱερὸν προσκύνημα συνήρχοντο πάντες οἱ Κρῆτες ἐπαναστάται μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

Ἅλτερον ζήτημα θίγει ὁ ἀρχιμανδρίτης ἐπιτυχῶς τὸ τῆς ἐγκαταστάσεως ἐν Κρήτῃ Τουρκομάνων Καραμανιτῶν τῶν ἄλλως λεγομένων Μουρτάτων, ἥτοι ἀπίστων. Τὴν βοήθειαν τῶν βαρβάρων τούτων ἐπεκαλέσθη ἡ Δημοκρατία ἐν τῇ ἀπεγνωσμένην πάλῃ τοῦ 1364 πρὸς τοὺς Ἑλληνας καὶ τοὺς ἀείποτε συμμαχοῦντας αὐτοῖς Γασμούλους, ἐπὶ ἀμοιβῇ πέντε δουκάτων δι' ἐκάστην ἀντάρτου κεφαλὴν ἀπὸ 15 μέχρι 60 ἐτῶν ἡλικίας, ὡς λέγουσι τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα. Οὕτω καθιδρυθὲν τὸ ξενικὸν τοῦτο στοιχεῖον ἐν Κρήτῃ παρέσχεν ὕστερον, πολλὰ τῇ ἄφρονι Δημοκρατείᾳ πράγματα, ἐπὶ τέλους δ' ἐπροκάλεσε καὶ τὴν

κατὰ τῆς νήσου μυστηριώδη ἐκστρατείαν καὶ τὸν προκύψαντα εἰκοσιπενταετῇ πόλεμον. Καὶ ὁ μὲν Ἑρωτόκριτος περιγράφει διὰ μελανῶν χρωμάτων τὸν Καραμανίτην,

ὁποῦ ἔχεν ἔχθρηταν πολλὴν μὲ τὸ νησὶ τῆς Κρήτης.
Ἦτον ἀφέντης δυνατὸς καὶ πλοῦσος καὶ μεγάλος,
᾿ς τοῦτα τὰ μέρη σὰν αὐτὸς δὲν ἐγεννήθηκ' ἄλλος.
Δὲν ἐπροσκύνα οὐδ' οὐρανόν, οὐδ' ἄστρα οὐδὲ σελήνην,
τὸν κόσμος ἐφοβέριζε μὲ τὴν θωριὰν ἐκείνην·
εἰς τὸ σπαθί του ἐπίστευεν, ἐκεῖνο ἐπροσκύνα,
πάντα πολέμους κ' ἔχθρητες, πάντα μαλιαῖς ἐκίνα.
Ἦτονε κακοςύβαστος καὶ δύσκολος περίσση,
εἰς τὴν μαλιὰν ἐχαίρετο καὶ τὴν ἀγάπην ἐμίσα ...
Ποτέ του δὲν ἐγέλασε, μὰ πάντα του λογιάζει,
κ' εἶν' ἡ λαλιά του σιγανὴ σὰν Ἀλλὰ ὅταν φωνάζῃ.

Ἄλλ' ὁ Ζάνες γράφων ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν λογοκρισίαν ἀποσιωπᾷ ἐντελῶς τοὺς Καραμανίτας καὶ ἀποδίδει τὴν Τουρκικὴν ἐπέμβασιν εἰς οὐχὶ καθαροὺς λόγους:

Ὅφου! ποίος νᾶτον ἀφορμῇ, ποιά τύχη ἀσβολωμένη,
γὴ ποιοῦ τυφλὸ μελλοῦμενο. ποιά τέχνη τυφλωμένη,
καὶ σ' ἔφερε ᾿ς τὰ μέρη μου γιὰ τὴν κακὴ μου μοῖρα,
ποιοὶ ἀνέμοι σὲ βοηθήσανε, ποιά κύματα σὲ σύρα,
ποιοῦ ἄστρο στράτα σοῦ δειξε, ποίος ἄτυχος πλανήτης,
καὶ σ' ἔβγαλε γιὰ λόγου μου εἰς τὸ νησὶ τῆς Κρήτης.
Κ' ἦρθες καὶ μ' ἐπολέμησες καὶ θέλεις τὸ δηγᾶσαι,
μὰ πῶς μ' ἐπῆρες μὲ σπαθὶ ποτέ σου μὴ καυχᾶσαι·
τὰ κρίματα ἐσυντρέξανε, ἀμμ' ὅχ' ἡ δύναμίς σου,
μὰ πάλε δέ μ' ἐνίκησες τώρα μὲ τὸ σπαθὶ σου. (σελ. 553).

Ἀμφότερα τὰ ποιήματά εἰσιν αἱ ἡμερίδες τοῦ γιγαντώδους ἐκείνου πολέμου. Ἐνῶ νυχθημερόν ἐκρούοντο οἱ κώδωνες πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, οἱ δ' ἱερεῖς μετελάμβανον ἐν ταῖς ὁδοῖς τοὺς μαχητάς, οἱ χειρουργοὶ ἠκρωτηρίαζον ἢ ἔκαιον τοὺς νεκρούς, αἱ γυναῖκες, ἀρχόντισσαι καὶ παιδιὰ ἐμάχοντο ἢ ἐφρούρουν εἰς τὰς ἐπάλξεις, ἡ φοβερώτερα

μάχη διεξήγετο ὑπὸ τὴν γῆν μεταξὺ ὑπονομευτῶν καὶ ἀνθυπονομευτῶν, καὶ ἡ πάλῃ ἦν συνεχὴς ἐπὶ εἴκοσι πέντε ἔτη ὑπὸ τὰ τείχη ἰδίως τοῦ Ἡρακλείου. Ἐν ταύτῃ διεκρίθη ἡ Κρητικὴ ἀνδρεία καὶ ἰδίως τὸ πολεμικὸν μένος τῶν ἱερέων καὶ μοναχῶν. Ἐνῷ ὁ ἡγούμενος τῆς Ἀγκαράθου Ἀθανάσιος Χριστόφορος στήνει εἰς πυραμίδας τὰς κεφαλὰς τῶν Τούρκων, ἕτερος Κατερινίτης μοναχὸς ἐξορμᾷ κατὰ τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου, διασπείρων μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν τὴν φρίκην καὶ τὸν ὄλεθρον αἰὼς λιοντάρια ἀγριεμένας.

Ἐκοπτεν ὁ καλόγερος τὰ τούρκικα κεφάλια
καὶ τρίχινα ἔς τὴν ζώνην του ἐβάστα δυὸ τσουβάλια,
νὰ βάνῃ ἐκεῖ ταῖς κεφαλαῖς ὅπ'οἱ Ρωμιοὶ τοῦ φέρναν.

Διὰ τὸν λόγον τοῦτον οἱ Τοῦρκοι φέρονται ἀγριώτεροι πρὸς τοὺς ἱερεῖς καὶ μοναχοὺς :

Καὶ τσ' ἱερεῖς ἐπιάσασι καὶ τοσοῦτοι κοῦτσομυτίσαν,
κι' ὀμπρὸς τ' ἀφέντη τοῦ πασᾶ τοσοῦτοι κοῦτσοκεφαλίσαν.

Ἐκ τῶν ξένων διέπρεψαν οἱ μισθοφόροι Σαβοιᾶνοι, ἄγριοι Ἐλβετοὶ καὶ ἐκ Σαβοῖας ὀπλίται, τῶν ὁποίων τὸ κατὰ τῶν Τούρκων μίσος ἐκορυφώθη εἰς ἀληθὴ κανιβαλισμὸν καὶ δὴ σφάζοντες ὡς ἀρνία τοὺς αἰχμαλώτους ἐμαγεῖρευον μετ' ὀρύζης καὶ ἔτρωγον ἀναγκάζοντες καὶ τοὺς ἄλλους, ὅπως γευθῶσιν ἐκ τοῦ βδελυροῦ τούτου πιλαφίου.

Μ' ἀπῆτις τοὺς φονεύγασι, ἔτρεχα καὶ τοὺς πιάνα
γῆν ζωντανοὺς τοσοῦ ἐσώνασι κ' εἰς τὰ φορτιὰ τοὺς βάνα
κι' ὥσάν ἀρνιὰ τοὺς σφάζανε καὶ κομματιάζασί τους...
μὲ ρύζι καὶ τσ' ἐτρώγασιν ὦ ἀπονιὰ μεγάλη!
Ὅποιος κι' ἂν ἤθελεν ἐβγῇ ἐξω τὸν ἀναγκάζαν
νὰ φάγῃ ἀποὺ τὰ κρέατα, γῆ ὅλοι τὸν ἀτιμάζαν (443).

Ἄλλ' ἂν ὁ ποιητὴς στιγματίζῃ τὴν ἀπανθρωπίαν τῶν ξένων τούτων, μετ' ἐνθουσιασμοῦ χαιρετίζει τοὺς εἰς βοήθειαν τῆς Κρήτης ἐλθόντας Γάλλους, τοὺς μόνους ὑπερασπιστὰς τοῦ κατὰ τῆς βαρβαρικῆς Ἀσίας Χριστιανικοῦ προμαχῶνος, ἐπαινῶν οὐ μόνον τὴν ἀνδρείαν

ἀλλὰ καὶ τὴν στρατιωτικὴν αὐτῶν τιμὴν (καθαλιερωσύνην) καὶ μακαρίζων τὰς ψυχὰς τῶν ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς γῆς πεσόντων Φραντζέζων.

Κι' ὅσοι Φραντζέζοι ὄγιά μὲ βρίσκονται σκοτωμένοι ἄς ἔχουνε συγχώρεσι κι' ἄς εἴν' μακαρισμένοι (567).

Ἐν προλεγομένοις ὁ Κρῆς ἀρχιμανδρίτης διὰ μακρῶν ἐκθέτει τὰ αἰτία τῆς ἀποτυχίας τῆς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ μονίμου ἐγκαθιδρύσεως τῶν Ἑνετῶν εἰς ἀνάδειξιν μεγάλου Ἑνετοκρητικοῦ κράτους, ἐφαμίλλου πρὸς τὸ ἐν τῇ Ἀμερικῇ Χριστιανικόν, ἀφοῦ πλὴν τῶν νήσων καὶ Αἴγυπτος καὶ Συρία ἔσωζον ἔτι πολλοὺς Χριστιανικοὺς πληθυσμούς, καὶ ἀποδίδει τὴν κυρίαν ἀποτυχίαν εἰς αὐτὸ τὸ θρησκευτικὸν μῖσος, τὸ ὅποιον ἐντέχνως ὑπέθαλπεν ἡ Ρώμη μετὰ τῆς θρησκευτικῆς ὑποδούλου Ἑνετίας· οὐ μόνον πᾶσαι αἱ ἐπίσκοποι καὶ αἱ ἐκκλησίαι κατελήφθησαν ὑπὸ ξένων λατινοκαλογήρων, συβαριτικῶς ζώντων, ἀλλὰ καὶ ἐν πάσῃ ἔθνικῃ ἐξεγέρσει οἱ Ἕλληνες ἱερεῖς καὶ μοναχοὶ συλλαμβανόμενοι ὡς δῆθεν συνένοχοι, ἐκαίοντο ἐν πομπῇ ἐν ταῖς αὐλαῖς τῶν λατινικῶν ἐπισκοπῶν· τοῦτο ὁμολογεῖ καὶ ὁ ἐπίσκοπος χρονογράφος τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα Καρόλδος, ἀναφέρων μάλιστα ὀνόμαστί καὶ τοὺς καίντας ἱερεῖς· ἀλλὰ δ' ἱερεῖς στασιασταὶ ἀποφάσει καταγράφουσι καὶ Ἑλληνικὰ βιβλία καίόμενα ὡς ἀσεβῆ· ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει δικαιολογεῖται πληρέστατα ἡ ὁμολογία τοῦ μεγάλου τῆς Ἀναγεννήσεως ποιητοῦ Μιχαὴλ Μαρούλλου ὅτι αὐτοὶ οἱ μισθοφόροι τῶν Κομνηνῶν ἐπυρπόλησαν τοὺς ἔτι διασωζομένους Ἑλληνικοὺς ναοὺς καὶ ἐξηγεῖται ὁ ἄσκοπος ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη βομβαρδισμὸς τοῦ Παρθενῶνος, ἀφοῦ οἱ ἐν αὐτῷ εὐάριθμοι Τούρκοι θὰ παρεδίδοντο πολιορκούμενοι. Τὸν φανατισμὸν τοῦτον τῶν Ἑνετῶν στιγματίζων ἐν τῇ ΙΣ' ἑκατονταετηρίδι ὁ διάσημος Κρῆς Ἀρσένιος Ἀποστόλης λέγει ὅτι οὗτος καὶ μόνος εἶνε τὸ κυριώτατον κώλυμα τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Ὅταν τὸ Ἡράκλειον παρεδόθη εἰς τοὺς Τούρκους, καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἔλαβον τὴν ἄδειαν ν' ἀποχωρήσωσι παραλαμβάνοντες ὅ, τι ἠδύναντο, οἱ φραγκοκαλόγηροι ἐπέδειξαν τὴν κατὰ τῶν Ἑλληνικῶν ἐκκλησιῶν λύσσαν, σχίζοντες τὰς εἰκόνας καὶ καίοντες τὰ ἱερά λείψανα, ἐφ' ᾧ ὁ ἄλλως πρὸς τοὺς Φράγκους συμπαθὲς ποιητὴς στιγματίζει αὐτοὺς ἀποκαλῶν «λουτήρους, αἵρετικοὺς καὶ σκύλους» :

Καὶ τότες ἐκινήσανε οἱ φραροκαλογράδαις
ταῖς ἐκκλησίαις ταῖς Ρωμνιαῖς μὲ περισσὰ τραβάγια,
ἐπαῖρναν τὰ κονίσματα κι' ὅλα τ' ἀπομονάργια.....
Καὶ τοὺς σταυροὺς τῶν ἐκκλησιῶν οἱ λούτεροι νὰ σποῦσι,
ποῦ τύχαινε νὰ τοὺς βαστοῦν καὶ νὰ τοὺς προσκυνοῦσι.
Τὰ παλαιὰ κονίσματα τὰ περευλογημένα
τὰ κύτταζες νὰ τὰ 'χουσι 'ς ταῖς ρούγαις ξαπλωμένα·
καὶ τότες οἱ αἵρετικοὶ χωρὶς φόβον ἐπιάνα
κ' ἔσκιζαν κ' ἔτσακίζαν τῇ κ' εἰς τὴ φωτιά τῇ βάνα.
Σκεπάσου τώρα, οὐρανέ, μὲ νέφθαλα ν' ἀστράψης
καὶ ἤλιε λαμπρότατε κύτταξε σὺ νὰ κλάψης
τὸν χαλασμὸν τῶν ἐκκλησιῶν τῇ τόσαις ἀπ' ἀδειάσαν,
τὸς εἰκόνες τῇ εὐγενικαῖς τὸς ἄξαις ὁποῦ χαλάσαν.
"Ω, παραχώρησις Θεοῦ, οἱ Χριστιανοὶ νὰ δοῦνε
τέτοιαις εἰκόναις ἅγαις σκύλλοι νὰ ταῖς χαλοῦνε! (547).

Τοιοῦτος ὁ φρικτὸς ἐκεῖνος πόλεμος, τοῦ ὁποῦ τὰ νῦν ἐκδιδόμενα ποιήματα εἰσὶν αἱ σύγχρονοι ἐφημερίδες· ἂν δ' οὗτος ἐξήντηλσε τὴν Βενετιάν καὶ αὐτὴν τὴν Κρήτην, εἰς ἀνθρώπους καὶ χρήματα, κατέστρεψεν ἐπ' ἴσης καὶ τὴν Τουρκίαν ἀπολέσασαν ἡμῖσι ἑκατομύριον πολεμιστῶν. Ἄν δὲ πᾶν κακὸν δὲν ἔρχεται καλοῦ ἁμικτον, ἐνῶ θρηνοῦμεν ἐπὶ τῇ καταστροφῇ, ὡς Ἕλληνες μακαρίζομεν τὴν τύχην, διότι ἄνευ τοῦ πολέμου τούτου δυσκόλως θὰ ἐπῆρχετο αὐτὴ ἡ σημερινὴ τῆς Ἑλλάδος παλιγγενεσία. Ἐκ τῶν πεσόντων ἐν Κρήτῃ Τούρκων οἱ ἡμῖς τούλάχιστον εἶχον στρατολογηθῇ ἐκ τῶν ἀγρίων σπαίδων καὶ ζαῖμῶν τῆς Πελοποννήσου, οἵτινες ἐφημίζοντο ὡς οἱ πολεμικώτατοι τῶν Ὀθωμανῶν, ὅπως ἀπέδειξαν τὰ πενιχρά αὐτῶν λείψανα οἱ Λαλιῶται καὶ οἱ Μπαρδουνιῶται. Ὁ Κρητικὸς πόλεμος ἀνέδειξε καὶ τὸν πρῶτον Ἕλληνα ὑπουργὸν τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, τὸν Παναγιώτην Νικουσίον, περὶ τοῦ ὁποῦ πολλὰ εὐφημα γράφει ὁ Κρῆς ποιητής, ὅταν δ' ὕστερον ὁ ἐν Κρήτῃ διακριθεὶς Φραγκῆσκος Μοροζίνης, γνωρίζων τὴν ἐν Πελοποννήσῃ ἐπελθοῦσαν λιπανδρίαν, προσέβαλε καὶ εὐχερῶς κατέκτησε τὴν χερσόνησον, ὁ σερασκέρης Τοπάλ Ὀσμὰν ἀνακτῆσας αὐτὴν διὰ τῆς βοηθείας τῶν Ρουμελιωτῶν ἀρματωλῶν ἐγκατέστησε πολλοὺς

τούτων ἐνταῦθα, τότε δὲ παρουσιάζεται καὶ ὁ πρῶτος Ἕλλην ἡγεμὼν τῆς Μάνης Λιθεράκης ὁ Γερακάρης. Τὴν παρὰ τοῖς Βενετοῖς ἀπαισίαν ἀνάμνησιν τοῦ πολυθρυλλήτου τῆς Κρήτης πολέμου διαιώνισεν ἡ φράσις «Candia maledetta» ἀντιστοιχοῦσα ἀκριβῶς διὰ τὸν αὐτὸν λόγον εἰς τὴν «θεόλεστον Κρήτην» τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου· ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Ὀθωμανῶν ἀνάμνησις δὲν ὑπῆρξεν αἰσιωτέρα, ἀφοῦ ἐν τῷ ἐπομένῳ αἰῶνι αἱ Ὀθωμανίδες προέπεμπον τοὺς λεβέντας (κουρσάρους) διὰ τοῦ Ἰσματός,

Ἵ οὔλα τὰ νησιὰ νὰ πᾶτε,
μὰ ἔς τὴν Κρήτη νὰ μὴν πᾶτε,
γιατὶ βγῆκε μιὰ Γοργόνα
ὅπου τρώει τὰ παλληκάρια,
τοῦ Μορηᾶ τὰ παλληκάρια.

Οὕτως ὁ ἐν τῇ Κρήτῃ πόλεμος δὲν εἶνε μεμονωμένον γεγονός ἄσχετον πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν, ἀλλ' αὕτη ἡ εἰσαγωγή εἰς τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν παλιγγενεσίαν εἰς τὸν πόλεμον δὲ τοῦτον δίδει εἰδικωτέραν ἐθνικὴν χροιάν καὶ ἡ αὐτοκλήτος προσέλευσις τῶν Γάλλων, μόνων ἐκ τῶν δυτικῶν Χριστιανῶν προσελθόντων εἰς βοήθειαν τῆς Ἑλληνικῆς γῆς, καὶ τῶν ὁποίων ἐξυμνεῖ τὴν καθαλιερωσύνην καὶ ἀνδρείαν ὁ καλῶς τούτους γνωρίσας Κρής ποιητής.

Ἐν Παρισίοις 1 Ὀκτωβρίου 1908

Κ. Ν. ΣΑΘΑΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

007000048105